

УДК 94 (477.84) : 37

ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КРЕМЕНЕЦЬКОГО СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО БРАТСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Оксана Альошина

Національний університет «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська область, м. Острог, вул. Семінарська 2
e-mail: oksana.alioshyina@oa.edu.ua

Відновлення діяльності православних церковних братств у ХІХ ст. стало важливим етапом у церковно-релігійному житті не лише Волинської губернії, а й Російської імперії у цілому. Становище Православної церкви було важким і тому на православні братства покладалася важлива роль у боротьбі з іншорелігійними конфесіями й утвердженні православної віри. Та попри це вони також відіграли значну роль у культурно-освітньому розвитку населення Волині.

Історіографія означеної теми представлена вітчизняними науковими дослідженнями ХХ ст. Науковці С. Гаврилюк [1], С. Жилуок [2], І. Тимочко [3], О. Сажок [4] опублікували низку статей, присвячених діяльності й участі православних братств у суспільному житті регіону, в яких вони частково торкаються даного питання. Тому відсутні публікації, які б повністю висвітлювали дану тему. Використання опублікованих матеріалів і маловідомих архівних документів дало можливість з'ясувати причини заснування та засади просвітницької діяльності православного братства.

Відтак метою наукової статті стало розкрити виникнення та напрями діяльності Кременецького Свято-Миколаївського Богоявленського братства упродовж 1880-1890-х років.

З-поміж православних церковних братств, заснованих на території Волинської губернії у ХІХ ст., важлива роль належала Кременецькому Свято-Миколаївському Богоявленському братству. Офіційно його заснували 24 жовтня 1880 року при Богоявленському монастирі і знаходилося воно під керівництвом та опікою єпископа Острозького Віталія, вікарія Волинської єпархії [5]. Єпископ Віталій турбувався про релігійно-моральну освіту православної пастви та захист від шкідливого впливу «іновірців, головним чином від штундистської ересі», що почали з'являтися на території Волинської губернії. Саме тому з цією метою заснували братство як просвітницько-благодійницьку установу, як «братський союз членів», яке взяло на себе роль опікуна духов-

ної освіти місцевого населення «зادля утвердження його в істинах православної віри і відданості Православній церкві» [6].

Діяльність Кременецького братства розпочалася після затвердження статуту, який визначав, що ціллю братства є «служити потребам православних церков, що діяли у м. Кременець і його околицях» [7]. Відповідно до статуту братство мало виконувати наступні завдання: поширювати серед населення духовну освіту шляхом заснування недільних і церковнопарафіяльних шкіл, проводити духовно-моральні читання, а також забезпечувати «грамотних виданнями повчальних брошур у православному дусі» і в цілому «вкорінення» у православних місцевих жителях відданості прабатьківській вірі. Окрім цих завдань, воно забезпечувало матеріально місцевих жителів у разі хвороб, бідності й інших жителів, які прийняли православ'я; готувало бідних дітей і сиріт до самостійного життя завдяки навчанню їх різним ремеслам.

Щодо організаційних засад у статуті фіксувалося, що членами братства могли бути повнолітні люди будь-якого звання та стану, лише за умови – віросповідання православної віри. Члени братства щорічно вносили до каси 30 коп., а бажаючих мати право дорадчого голосу на загальних зібраннях чи займати посаду вносили не менше 1 руб. З цих внесків формувався оборотний капітал, щорічні залишки якого зараховувалися в основний капітал братства.

Для постійного керівництва справами члени вибирали раду, до якої входили голова та почесні член. Члени ради, які мали право дорадчого голосу, вибиралися усіма братчиками терміном на 1 рік. Рада зі своїх членів вибирала голову, скарбника та діловода, який завідував канцелярськими справами. Голова скликав загальні й екстрені збори членів ради і тих членів, які мали право дорадчого голосу; підтримував порядок на засіданнях, підписував папери та парафіяльно-витратні книги. У свою чергу, скарбник контролював витратні книги,

складав річні звіти, приймав і пересилав грошову кореспонденцію та здійснював інші витрати за дорученнями членів ради [8].

З організаційною метою Кременецьке Свято-Миколаївське братство проводило постійні засідання, які проходили раз на місяць і 9 травня та 6 грудня, та екстрені, які скликалися головою ради з нагоди особливої необхідності. Усі постанови і рішення ради приводилися на виконання після затвердження їх єпархіальним керівництвом. Під час зібрань вирішували наступні питання: розпорядження основним капіталом; перевірка коштів, які надійшли до каси та їх розподіл радою на певні потреби, проведення виборів членів і голови ради.

До основних функцій управління ради відносилося: проведення виборів голови та скарбника; щомісячна перевірка витратних книг, розпорядження доходами, що надійшли від внесків братчиків і прибутків від основного капіталу, від пожертвувань приватних осіб. Усі надходження рада використовувала на цілі, передбачені її статутом. Крім того, вона висувала пропозиції про найвигідніше розміщення та використання основного капіталу братства на розсуд і затвердження загальними зборами. В обов'язки ради входило залучення грошових пожертв як у Кременці, так і в інших містах. Весь капітал братства зберігався у Кременецькому повітовому казначействі згідно статті 2 809 тому 2 Зібрання законів Російської імперії та виділення й отримання цих коштів проводилося за рішенням ради.

Членам братства надавалося право виправляти та доповнювати статут по мірі необхідності й у виправленому вигляді подавати його на затвердження єпископу Волинської єпархії. Згодом, братчики скористалися цим правом і виправили та доповнили статут згідно постанови загального зібрання братства, яке відбулося 11 грудня 1888 року. Надалі документ був попередньо узгоджений з начальником губернії та затверджений 24 січня 1889 року архієпископом Волинським і Житомирським Паладієм [9].

Свою діяльність братство розпочало завдяки благодійним внескам, що надійшли від Острозького єпископа Віталія й архієпископа Волинського Дмитрія, який став його покровителем. До цієї справи приєдналися місцеве духовенство, викладачі Волинської духовної семінарії та Кременецького духовного училища й інші бажаючі. Таким чином, з добровільних пожертв сформувався основний капітал у розмірі 600 руб., що дало можливість братству

розпочати заплановану діяльність.

Упродовж усього терміну свого існування братство проводило різноманітну діяльність, в основному благодійницьку та духовно-просвітницьку. Просвітницьку роботу воно здійснювало з метою підняття релігійно-морального та культурного рівня життя народу. Це завдання братчики виконували шляхом проведення релігійно-моральних читань і співбесід, за допомогою навчання та виховання у церковнопарафіяльній школі та бібліотеці.

Практика проведення позабогослужбових читань почала реалізовуватися лише з 1889 року та стала могутнім засобом впливу на населення, пробудження релігійних зацікавлень. Свідченням цього слугували звіти, виголошені на щорічному зібранні ради братства, яке відбулося 11 грудня 1888 року. У виголошеній доповіді зазначалося про необхідність і безперечну користь відкриття читань у Кременці, оскільки «братство стало на шлях високої та плідної діяльності духовно-моральної освіти народу» [10].

Виходячи із зазначеного, члени внесли до статуту додатковий пункт про організацію та проведення позабогослужбових бесід. Як наслідок, сформувався колектив осіб з місцевого духовенства та кількох викладачів духовної семінарії, котрі виявили готовність прийняти участь у проведенні подібних читань і співбесід. Після обговорення питання голова братства уклав особливу програму читань, яку заслухали на засіданні членами ради та представили на затвердження архієпископу Волинському і Житомирському Паладію. Читання проводили у недільні та святкові дні, а місцем їх проведення вибрали соборний храм, що займав центральне положення у м. Кременець, години проведення – після вечірнього богослужіння.

Започаткована практика читань проводилася згідно програми, яка була різноманітною за змістом [11]. Зокрема, вона складалася з: тлумачення недільних і святкових Євангелій, апостольських читань; пояснення історії та значення свят, розповідей про чудотворні ікони, життя святих; роз'яснення важливих молитов, піснеспівів і дій богослужіння; трактування головних істин православного катехізису. Звідси випливає, що програма читань містила не лише догматичні, моральні, церковно-історичні питання, а також пояснення різних фізичних явищ природи. Кожне недільне читання відповідало певному порядку викладу матеріалу, наприклад, перше стосувалося дог-

матики, друге – моральне, третє – церковно-історичне чи богослужбове. Відповідно особлива увага приділялася тому, щоб усі пояснення та настанови викладалися зрозумілою, легкодоступною мовою для простого народу.

Усі читання розпочиналися та закінчувалися співом основних молитов, до яких залучали усіх присутніх у храмі. Залучення людей до виконання молитов і церковних співів мало важливе значення з огляду на присутність, як вважали братчики, «сектантів-штундистів» і католиків-іновірців, які також проводили співи на зібраннях. Вони були переконані, що загальний церковний спів у православних храмах «міг слугувати кращою противагою проти спокус католиків» та одним із найбільш дієвих засобів для формування та виховання релігійно-моральних почуттів у населення [12]. Читання проводилися під особливим наглядом і керівництвом голови ради, викладача Волинської духовної семінарії ієромонаха Володимира. Крім того, така робота усіяко підтримувалася єпископом Острозьким Олександром, який був ініціатором читань, а тому перевіряв програми та робив відповідні настанови щодо їх проведення та результативності.

Слід зазначити, що ціль була реалізована і згодом ці читання відвідувала значна кількість людей, зокрема міщани, селяни, військові, чиновники. Це свідчило про певну зацікавленість і слугувало «втіхою» для членів братства, які приймали безпосередню участь у них і стало певним «заохоченням» у подальшій «високій і святій справі» просвітництва населення.

Ще одним важливим напрямом просвітницької роботи було заснування церковнопарафіальної братської школи, яку відкрив єпископ Острозький Олександр у 1887 році для навчання грамоти дітей з бідних православних міщан і селян Кременця [13]. Школа утримувалася на гроші братства, а тому для покращення становища у 1889 р. її перетворили в однокласну церковнопарафіальну школу. У школі навчалися хлопчики і їх кількість щороку змінювалася, а серед православних учнів були чехи та католики.

З метою подальшої організації у школі братчики збільшили платню вчителю, купували необхідні приладдя, дбали про забезпеченість посібниками. Такі кроки значно покращили навчально-виховний процес у закладі. Підтвердженням цього слугувало те, що у 1889 році було підготовлено кількох учнів до складання іспитів на отримання пільгових свідоцтв; деякі з учнів перейшли на навчання до школи при

семінарії, й інші – в училище [14].

При школі функціонувала бібліотека, яку 1890 році відкрив голова ради братства, викладач Волинської семінарії ієромонах Володимир, який подарував близько 70 назв різних книг і брошур [15]. Братство дбало про поповнення книг і виписало 50 екземплярів «Троїцьких книг» на суму 25 руб., а також отримало в якості пожертв кілька духовних видань від різних редакцій, до яких воно зверталось з проханнями. Зокрема, було надіслано «Настанови та розради святої віри» за 1888-1890 рр., «Троїцькі листки» за 1880-1888 рр. та журнали «Паломник», «Благовіст», «Проповідницький листок» за 1889 р. У подальшому всі книги та журнали, що надходили до бібліотеки записувалися в особливий прошнурований, пронумерований і скріплений каталог, який поділявся на 3 відділи: 1) книги церковно-історичного змісту, 2) релігійно-морального і 3) періодичні видання. Фонди бібліотеки постійно поповнювалися, про що свідчить той факт, що у 1891 році до неї надійшло 35 книг різного змісту як пожертва від наглядача Кременецького духовного училища Н.В. Стенковського [16].

Книгами бібліотеки користувалися не лише учні школи, а й люди, які відвідували богослужбові читання, оскільки згодом вона розміщувалася у соборному храмі. Тому її завідувач розповідав присутнім про склад і зміст книг та проводив бесіди на релігійну тематику. Братство оцінило значення бібліотеки та планувало, у зв'язку із збільшенням кількості книг, відкрити її відділення і при інших церквах Кременця.

Достатньо уваги члени братства приділяли і благодійній роботі, яка виявлялася в опіці сиротами та вихованцями духовно-навчальних закладів Кременця. Проте керуючись міркуваннями, що при навчальних закладах облаштовані спеціальні заклади попечительства, що здійснюють таку роботу, члени вирішили задовольняти лише ті прохання, «потреби яких не викликали жодних сумнівів і засвідчувалися офіційною особою». Згодом вони змінили вектор своєї роботи, оскільки розуміли, що допомога, яку вони виділяють не може повністю задовольнити усіх нужденних міста. Саме тому свою благодійницьку діяльність вони вирішили спрямувати на зміну ладу суспільного життя міста, при якому місцеве православне населення стане доброзичливо відноситися до проблем оточуючих, буде уважним до їх потреб і розпочне боротьбу з бідністю. Виходячи з цього переконання, братчики

вирішили допомагати тільки дітям-сиротам, як найбільш незахищеному стану, та навчати їх різним ремеслам і заняттям, що у подальшому б полегшило їм життя [17].

Братство, здійснюючи допомогу нужденним жителям Кременця, вважало моральним обов'язком допомагати православному населенню інших міст Волинської губернії, особливо у випадках негараздів. Свідченням цього є той факт, що братство надало допомогу під час пожежі, що трапилася в Острозі 3 червня 1889 року. За таких подій члени братства відкрили підписку про допомогу православним постраждалим і зібрали 100 руб., а також надіслали 25 руб. від основного грошового капіталу ради братства [18]. Це факт свідчить про постійну співпрацю Кременецького братства з іншими братствами Волинської губернії.

Отже, заснування Кременецького Свято-Миколаївського братства мало вагоме значення для зміцнення православної віри та протистояння католицькій вірі на території Волинської губернії. Для реалізації цієї мети братство проводило щомісячні зібрання, на яких вирішували основні питання організації та подальшої роботи братства. Уся його робота була чітко організована, регулювалася засадничими документами та контролювалася керівництвом Волинської духовної консисторії. Свою діяльність братство зосередило, головним чином, на просвітницькій і благодійницькій роботі, що відображалася у таких напрямках: залучення православного населення до позабогослужбових читань і співбесід, встановлення опіки над бідними та сиротами, організація церковно-приходської школи та навчання дітей грамотності та ремесел.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврилюк С.В. Діяльність православних церковних братств Волині у XIX столітті / С.В. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історія. – 1997. – № 2. – С. 40-42.

2. Жиліук С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) : монографія / С.І. Жиліук. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.

3. Тимочко І.Б. Кременецьке Свято-Миколаївське Богоявленське братство: ретроспектива / І.Б. Тимочко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2009. – С. 36-39.

4. Сажок О.В. Становлення і розвиток церковного братського руху у Волинській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.В. Сажок // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2013. – № 21. – С. 33-38.

5. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1885-86 гг. // Волинские епархиальные ведомости. – 1887. – № 7, ч. офиц. – С. 167.

6. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1889 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1890. – № 3, ч. офиц. – С. 34.

7. Державний архів Тернопільської області, ф.148, оп.5, спр.217, арк.1.

8. Устав Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства // Волинские епархиальные ведомости. – 1889. – № 5, ч. офиц. – С. 85-87.

9. Устав Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства // Волинские епархиальные ведомости. – 1892. – № 4, ч. офиц. – С. 84-85.

10. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1889 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1890. – № 3, ч. офиц. – С. 41.

11. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1892 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1893. – № 7, ч. офиц. – С. 153.

12. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1889 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1890. – № 3, ч. офиц. – С. 43.

13. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1892 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1893. – № 7, ч. офиц. – С. 152.

14. Марчук О. Освітня діяльність церковних братств Волинської губернії / О. Марчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19299-osvitnya-diyalnist-cerkovnix-bratstv-volinskoj-gubernii.html>

15. Вольнь: Исторические судьбы Юго-Западного края / Составитель Н.И. Петров. – СПб.: Тип. Товарищества «Общественная польза», 1888. – С. 197.

16. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1889 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1890. – № 3, ч. офиц. – С. 49.

17. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1891 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1892. – № 4, ч. офиц. – С. 52-53.

18. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского Братства за 1889 год // Волинские епархиальные ведомости. – 1890. – № 3, ч. офиц. – С. 54.

Альошина Оксана Виникнення та діяльність Кременецького Свято-Миколаївського братства у другій половині XIX ст.

Стаття присвячена аналізу виникнення та функціонування Кременецького Свято-Миколаївського православного братства у Волинській губернії. Розкрито головні напрями роботи братства у сфері просвітництва та благодійництва. З'ясовано його внесок у церковне та суспільне життя м. Кременця та Волинської губернії у другій половині XIX ст.

Ключові слова: православне братство, Кременець, просвітницька діяльність, благодійництво, Волинська губернія

Алешина Оксана Возникновение и деятельность Кременецкого Свято-Николаевского братства во второй половине XIX ст.

Статья посвящена анализу возникновения и функционирования Кременецкого Свято-Николаевского православного братства в Волинской губернии. Раскрыты главные направления работы братства в сфере просветительства и благотворительности. Выяснено его вклад в церковную и общественную жизнь г. Кременца и Волинской губернии во второй половине XIX ст.

Ключевые слова: православное братство, Кременец, просветительская деятельность, благотворительность, Волинская губерния

Alioshyna Oksana An origin and activity of Saint-Mykolayiv fraternity in Kremenec in the second half of XIX century

The article is devoted analysis of origin and functioning of Kremenec Sainted Mykolayiv fraternities in the Volyn province. The origin of

Orthodox church fraternities was predefined by the politics of the Russian government, sent to strengthening of positions of the Orthodoxy church in the western regions of the Russian empire. Under such circumstances was founded fraternity, that began to operate with the purpose of service to the necessities of orthodoxy churches that operated in city Kremenec and his fence surrounding villages. For realization of this aim it had to distribute among a population religious education, to provide church literature, id est all that, to root in the idea of devotion to the Orthodox faith in locals.

Main work of fraternity assignments were directed in the sphere of education through realization of the religiously-moral reading and founding of church-parochial school and library. The charity activity appeared in the material providing of locals in case of illnesses and other habitants that accepted Orthodoxy, guardianship poor families and orphans. The important contribution of fraternity is found out to church and public life, as his activity assisted raising of educational, cultural and religious-moral standard of living of population of Volyn province in the second half of XIX century.

Keywords: *orthodox fraternity, Kremenec, elucidative activity, charity, Volyn province*

Рецензенти:

Кривошея І.І., к.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 16.01.2017 р.